

Vitenskapelige tidsskrifter: makten og æren

I dette innlegget setter forfatterne søkelyset på den store pengelekkasjen fra forskningen til internasjonale forlagshus. De mener at temaet bør bli en del av debatten om universitetenes styring av forskning og om publisering og økonomi i forskningen.

BÅRD SMEDSRØD,
professor, Universitetet i Tromsø
LEIF LONGVA,
universitetsbibliotekar, Universitetet i Tromsø

I vitenskapelig publisering råder i dag i grove trekk følgende forhold: Fellesskapets penger finansierer forskning og produksjonen av de vitenskapelige artiklene. Artiklene gis så bort gratis til utgiverne av vitenskapelige tidsskrifter. Samtidig må de vitenskapelige institusjonene igjen bruke fellesskapets penger for å kjøpe tilbake adgangen til de samme artiklene, ofte til priser som genererer superprofitter for de store kommersielle, vitenskapelige forlagene. Og eierne og direktørene kan smile hele veien til banken.

I forskningsinstitusjonene, forskningsdepartementet og forskningsrådet er man klar over at fellesskapets penger er en gullgruve for de profittmaksimerende forlagshusene. Men hvorfor har forlagene et grep på oss som vi ikke klarer å fravriste dem? En økonomisk forklaring ligger i den monopolposisjonen som de

«Alle» vil publisere i Nature, og alle institusjoner bare må ha abonnement

sentrale utgiverne har. Det er, eksempelvis, bare Nature Publishing Group som utgir Nature. «Alle» vil publisere der, og alle institusjoner bare *må* ha abonnement på Nature. Ergo kan Nature kreve nesten hva de vil i abonnementspris. Og tilsvarende gjelder for en lang rekke tidsskrifter innenfor alle fag. Profitt-maksimerende monopoltilpasning fra utgivers side, med andre ord.

Fagfelle vurderingen er nøkkelen

Vi ønsker her å se nærmere på denne monopolposisjonen. Hva er det egentlig som gir forlagene denne posisjonen? Vi tror en mulig nøkkel til forståelse og løsning av problemet ligger i selve peer-review-prosessen, eller på norsk, fagfelle-vurderingen. La oss se på de tre hovedaktørene: forskerne, forlagene og universitetene og hvordan de ser på prosessen med fagfelle vurdering.

Forskere mener det er viktig at artiklene blir fagfelle vurdert, fordi det innebærer en kvalitetssikring av artiklene. Videre er fagfelle vurdering en nødvendighet for å oppnå publiseringspoeng, bygge CV, nå frem med søknader om forskningsstøtte og oppnå anerkjennelse i forskerkollegiet. Å delta som fagvurderer prioriteres ofte svært høyt av forskerne – spesielt om forespørselen kommer fra et høyt rangert tidsskrift. Forskerne er samtidig avhengige av å bli vurdert av kolleger. Dette er en helt sentral del av forskningens hverdag. Gode vurderinger betyr akseptert manuskript og har en sterkt motiverende og positiv mental effekt på forskerne som blir gransket. Motsatt vil en dårlig tilbakemelding fra en vurderer bety «tapt ære og anseelse». Derav følger at fagvurderingsprosessen er meget sentral og viktig for forskerne.

Forlagene mener at fagfelle vurdering er avgjørende viktig for å opprettholde og øke tidsskriftenes kredibilitet og eksklusivitet, som er det som gir tidsskriftene status og (monopol-)posisjon, og som gjør

dem i stand til å diktere pris på sine lisens-avtaler (abonnementer).

Hva mener så universitetene i denne saken? Ingenting! Universitetet som institusjon må nå våkne og starte en synliggjøring og analyse av fagfelle vurderingsprosessen som et av de viktigste leddene i forsknings- og publiseringsregimet.

Vi mener at fagfelle vurderingen står sentralt i det grepet som forlagene har på publiseringsprosessen, et grep som gjør at de kan hente ut stadig mer profitt på bekostning av universitetenes budsjetter.

En første betingelse for at universitetene skal kunne få kontroll over denne prosessen – og dermed redusere pengelekkasjen til forlagene, er at universitetet forstår og erkjenner alle sider ved publiseringsprosessen. Spørsmålet som burde vært stilt for lenge siden, og som nå må stilles, er: Hvor mye tid bruker egentlig universitetets forskere på å arbeide «gratis» som fagvurderere for forlagene? En helt fersk undersøkelse indikerer at det ved Universitetet i Tromsø alene går med 15-20 000 timeverk årlig til å utføre fagfelle vurdering av vitenskapelige artikler. Samlet innsats ved landets universiteter og høyskoler kan på dette grunnlag forsiktig estimeres til rundt 150-200 000 timeverk årlig. Det utføres i tillegg et ukjent, men stort antall timeverk i forbindelse med fagfelle vurdering av bøker og kapitler, samt i forbindelse med evaluering av søknader til norske og utenlandske bevilgning sinstitusjoner. Universitetet subsidierer på denne måten de store forlagene betydelig, ved at de vitenskapelig ansatte leverer gratis ekspertkonsulent tjenester til forlagene. Universitetet har heller ingen styring av sine ansatte rundt dette arbeidet. Er det ikke på tide for universitetet å agere?

Universitetene må handle

Hva kan så universitetene gjøre? De burde begynne med å synliggjøre det gratisarbeid

det som fagfelle vurderingen utgjør. Der- nest kunne de også ta styring med denne arbeidsinnsatsen, og på den måten frata forlagene noe av deres maktposisjon. Da først vil det være mulig å skissere alterna- tiver til dagens altfor kostbare publis- ringsmodell. Alternativer finnes, om vi bare er villig til å tenke nytt. Hva om fagfelle vurdering var en åpen prosess, gjort utenfor de etablerte forlagenes admi- nistrering? Det vil kunne føre til en detro- nisering av de store forlagene og en tilba- keføring av publiseringsressurser til universitetene. En slik utvikling krever at man ser på publiseringsprosessen med helt nye øyne. Og det krever handling på in- ternasjonalt plan.

Forskningens vesen er svært konserva- tivt. Men hva om vi slipper det harde taket vi forskere holder i det eksisterende publiserings- og fagfelle vurderings-regi- met? I en tid der det omorganiseres på de fleste fronter innenfor UH-sektoren for å øke kvalitet og effektivitet, må det være mulig å tenke nye tanker også innenfor publisering. Det må skisseres nye publis- ringsregimer som reduserer den altfor høye fortjenesten til de store profittjag- ende forlagene. Er det for eksempel mulig å se for seg en utvikling mot et system der universitetene, eller universitetskontrol- lerte organer, gjerne i et internasjonalt nettverk, koordinerer publisering og fag- felle vurdering? Et eksempel er det som skjer innenfor partikkelfysikk, der det jobbes for å utlyse hele publiseringen innenfor dette faget på anbud. Da tar man makta tilbake fra forlagene.

Forskning og publisering skal gjøres med høy kvalitet, og slikt koster penger. Vi må bare finne en måte å frata de store forlagene deres maktposisjon på, en makt- posisjon som påfører universitetene og høyskolene skyhøye utgifter for å kjøpe tilbake den varen som de samme universi- tetene og høyskolene produserer med fellesskapets midler.